

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора медичних наук, професора Сергеті Ігоря Володимировича
на дисертацію Нестеренко Валентини Геннадіївни

“Вплив медико-соціальних чинників на формування здоров’я
академічно здібних дітей середнього шкільного віку”,

що представлена на здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук
за спеціальністю 14.02.01 – гігієна та професійна патологія

Актуальність обраної теми

У теперішній час в суспільно-політичному та економічному житті суспільства відбуваються кардинальні зміни. Становлення державності, необхідність створення умов для гармонійного розвитку, збереження та відновлення соматичного і психічного здоров’я дітей у процесі навчання, виховання та адаптації в соціальному середовищі ставлять перед системою освіти нові завдання, що засвідчено Декларацією про державний суверенітет України, Конституцією України, Законом України “Про освіту”, Державною національною програмою “Освіта (Україна XXI століття)”, Національною програмою патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства, а також цілим рядом інших законодавчо-нормативних документів.

Разом з тим необхідно відзначити, що протягом останніх десятиліть сформувалися стійкі негативні зміни у стані здоров’я учнівської молоді. Впродовж багатьох років основним соціально-детермінуючим чинником формування здоров’я дітей шкільного віку є заклад загальної середньої освіти. На жаль, результати наукових досліджень свідчать про те, що тенденції щодо погіршення здоров’я учнів носять достатньо стійкий характер: захворювання з хронічним перебігом патологічного процесу діагностуються у 40-45 % учнів, а серед відносно здорових – 2/3 осіб складають діти з різними морфофункціональними порушеннями. Встановлено, що протягом періоду з 1 по 9 класи частота зниження гостроти зору та різноманітних порушень постави зростає в 1,5 рази, поширеність захворювань органів травлення – в 1,4 рази, хвороб ендокринної системи – в 2,6 рази. Кількість хронічно хворих дітей за роки навчання в школі загалом збільшується в 2,5 рази.

В той же час реалії сучасного життя потребують швидкого реагування у відповідь на зміни ситуації в суспільстві, прийняття раціональних рішень у достатньо короткий період, щоб забезпечити ефективну адаптацію особистості до мінливих умов навколишнього середовища. У цьому контексті потрібно зазначи-

ти, що саме діти з високим інтелектуальним потенціалом, креативні, зі сформованою стійкою мотивацією здобуття нових знань, з високим рівнем пам'яті, здатні критично мислити, тобто академічно здібні й обдаровані учні, є тією категорією дитячого і підліткового населення, яке готове протистояти викликам сучасного суспільства. Однак заклад загальної середньої освіти, орієнтований на “середнього” учня, не завжди спроможний забезпечити необхідні умови для учнів з високими освітніми потребами. Причому сучасний шкільний освітній процес, який характеризується інтенсифікацією розумової діяльності, підвищенням обсягу навчального навантаження в умовах дефіциту навчального часу, сприяє прогресуючому погіршанню здоров'я учнів від першого класу до одинадцятого. Інноваційні педагогічні програми і підручники, переважно, орієнтовані на просунутий рівень освіти, але при цьому навіть типові програми не засвоюються третьою частиною учнів. Зазначені обставини і зумовили диференціювання та появу освітніх установ інноваційного типу з конкурсним відбором здібних дітей і високим навчальним навантаженням: школи з поглибленим вивченням предметів, гімназії, ліцеї, центри обдарованих дітей – що розглядається як “меритократична освіта”. Їх частка в теперішній час складає 13,6 % від усіх закладів освіти, в яких навчається 12,4 % всіх учнів.

Отже, збереження і розвиток здібностей та обдарованості – це проблема прогресу суспільства, реалізації творчого потенціалу кожної особистості, причому вирішальну роль у цьому питанні відіграє заклад загальної середньої освіти. Концепція меритократичної освіти ґрунтується на положенні про визначну роль національної еліти в забезпеченні могутності та процвітання держави. Лише інтелектуальна еліта спроможна ініціювати суттєві позитивні зрушення в суспільно-економічному та духовному розвитку суспільства.

У зв'язку з цим, нагальним є розуміння необхідності цілеспрямованого зміцнення інтелектуального потенціалу нації. Як свідчить досвід розвинених країн, найефективнішим на цьому шляху є підхід, який передбачає раннє виявлення дітей з ознаками академічної, інтелектуальної і соціальної обдарованості та створення для них спеціальної системи освіти. Концепція меритократичної освіти набула визнання в усіх розвинених країнах. Більше того, виховання інтелектуальної еліти нації вважається одним із найважливіших напрямів державної політики в галузі освіти.

Таким чином, дисертаційне дослідження Нестеренко Валентини Геннадіївни “Вплив медико-соціальних чинників на формування здоров'я академічно здібних дітей середнього шкільного віку”, що представлено на здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук за спеціальністю 14.02.01 – гігієна та професійна патологія, безумовно, має високу актуальність, є своєчасним та важливим.

Ступінь обґрунтованості положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і наукова новизна

Метою дисертаційної роботи здобувач визначив обґрунтування заходів із попередження стійких порушень здоров'я академічно здібних учнів середнього шкільного віку в умовах інтенсифікації їх навчальної діяльності.

У зв'язку з цим, до числа *пріоритетних завдань*, які підлягали розв'язанню під час виконання наукової роботи, віднесено наступні завдання:

- визначити медико-соціальні проблеми навчальної діяльності академічно здібних учнів у сучасних закладах загальної середньої освіти.
- дослідити гігієнічні особливості освітнього середовища базової школи закладів загальної середньої освіти в умовах інтенсифікації навчальної діяльності учнів.
- вивчити динаміку фізичного розвитку та стан здоров'я академічно здібних учнів на етапі переходу від початкової до базової школи.
- дослідити гендерні особливості шкільної адаптації академічно здібних учнів на етапі переходу від початкової до базової школи.
- розробити рекомендації, спрямовані на попередження сталих порушень здоров'я академічно здібних учнів при адаптації до базової школи в умовах інтенсифікації навчальної діяльності.

Отже, в основі наукового дослідження, що представлено на офіційний захист, знаходяться надзвичайно важливі питання щодо здійснення гігієнічної оцінки навчальної діяльності академічно здібних учнів у сучасних закладах загальної середньої освіти, дослідження гігієнічних особливостей освітнього середовища закладів загальної середньої освіти в умовах інтенсифікації навчальної діяльності, визначення стану здоров'я та гендерних особливостей шкільної адаптації академічно здібних учнів на етапі переходу від початкової до базової школи, розроблення рекомендацій з попередження сталих порушень здоров'я академічно здібних учнів при адаптації до базової школи в умовах інтенсифікації навчальної діяльності.

Об'єктом дисертаційної роботи, що підлягає аналізу, є освітнє середовище та здоров'я академічно здібних учнів середнього шкільного віку.

Предметом дослідження слід визнати гігієнічні та медико-соціальні чинники освітнього середовища в умовах інтенсифікації навчальної діяльності дітей, розумову працездатність, шкільну адаптацію та стан здоров'я академічно здібних учнів середнього шкільного віку.

До числа *основних методів*, які використовуються у проведеному дослідженні, потрібно віднести: *санітарно-гігієнічні* (оцінка умов здійснення навчальної діяльності школярів), *соціально-гігієнічні* (визначення рівня сформованості навичок здорового способу життя та здоров'яформуючої поведінки), *фізіолого-*

гігієнічні (оцінка характеру шкільної адаптації та динаміки розумової працездатності), *клінічні* (визначення особливостей стану здоров'я школярів), *психологічні* (оцінка психоемоційного стану учнів) та *статистичні* (статистична обробка отриманих матеріалів, встановлення зв'язків між чинниками освітнього середовища, медико-соціальними і психофізіологічними особливостями учнів та станом їх здоров'я, визначення факторів ризику тощо) *методи*.

Розглядаючи *ступінь обґрунтованості основних положень дисертаційної роботи*, необхідно відзначити, що поставлені мета і завдання дисертаційного дослідження цілком логічно обґрунтовані результатами проведеного інформаційного пошуку та адекватно аргументовані даними аналітичного огляду сучасної літератури на підставі вивчення великого обсягу джерел сучасної наукової літератури у галузі гігієни дітей і підлітків.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджується достатньою кількістю проведених досліджень. Так, під час виконання наукового дослідження здійснено анонімне анкетування 1025 учнів, які навчались у 15 закладах загальної середньої освіти різних регіонів України, встановлені медико-соціальні проблеми освітньої діяльності учнів основної школи з різним рівнем академічної успішності.

Відповідно до мети дослідження автором були визначені основні напрямки і методичні прийоми, що дозволили об'єктивно реалізувати усі поставлені завдання. Статистична обробка результатів досліджень здійснена із застосуванням пакетів прикладних програм (MS Excel, SPSS-17 (№ d47646601451106a68cb)).

Отже, одержані результати з методологічної точки зору є цілком обґрунтованими, такими, що надають можливість зробити адекватні узагальнення, визначити основні положення наукової роботи як об'єктивно значущі.

На цих засадах, враховуючи вимоги доказової медицини, автор обґрунтовує *наукову новизну дисертаційної роботи*, яку, насамперед, визначають наступні положення. Так, в ході наукового дослідження вперше: визначені гігієнічні підходи до запобігання негативного впливу чинників освітнього середовища на здоров'я академічно здібних учнів в умовах комплексного використання освітніх моделей актуалізації, поглиблення та збагачення у базовій школі закладів загальної середньої освіти, що дозволяють зберегти наявний потенціал здоров'я при інтенсифікації їх навчальної діяльності. Здобувачем удосконалено оцінку впливу освітнього середовища на здоров'я навчального колективу із використанням індексу коморбідності. Окремо слід відзначити той факт, що в дослідженні набули подальшого розвитку медико-профілактичні заходи, спрямовані на оптимізацію освітнього процесу для попередження стійких порушень здоров'я і забезпечення гармонійного розвитку академічно здібних учнів в умовах інтенсифікації їх навчальної діяльності.

Дисертаційне дослідження виконане як *фрагмент планової науково-дослідної роботи* Державної установи “Інститут охорони здоров’я дітей та підлітків НАМН України” “Розробити систему профілактичних заходів з оптимізації навчальної діяльності академічно здібних дітей під час їх адаптації до основної школи за умов меритократичної освіти” (№ Державної реєстрації 0112U001066, термін виконання – 2015-2017 роки).

Матеріали проведених досліджень *впроваджені у навчальний процес* кафедри гігієни, епідеміології та професійних хвороб Харківської медичної академії післядипломної освіти, а також *у практичну діяльність* закладів загальної середньої освіти, зокрема Харківської загальноосвітньої школи № 36 і Харківської загальноосвітньої школи № 131.

Основні положення дисертаційної роботи пройшли *апробацію на ряді Міжнародних, Всеукраїнських і регіональних конференцій*, зокрема на XI конгресі педіатрів України “Актуальні проблеми педіатрії”, III конгресі соціологічної асоціації України “Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання”, науково-практичній конференції “Актуальні питання сучасної медицини”, XII Міжнародній науковій конференції студентів та молодих вчених “Актуальні питання сучасної медицини”, IV Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 210-річчю Харківського національного медичного університету “Гендер. Екологія. Здоров’я”, міжвузівській конференції молодих вчених та студентів “Медицина третього тисячоліття”, науково-практичній конференції за участю міжнародних спеціалістів, присвяченій Дню науки “Внесок молодих вчених і спеціалістів у розвиток медичної науки і практики: нові перспективи” тощо.

Розглядаючи *особистий внесок здобувача*, необхідно підкреслити, що автором особисто: обрані методи дослідження, розроблені облікові форми та самостійно зібраний первинний матеріал, виконаний патентно-інформаційний пошук та проведений системний аналіз наукових літературних джерел, проаналізований первинний матеріал і статистично оброблені отримані дані, здійснено теоретичне узагальнення результатів та їх порівняння із даними літератури, проведені фізіологічні і психофізіологічні дослідження, здійснена статистична обробка, аналіз та узагальнення отриманих результатів.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження

Теоретичне значення результатів дисертаційної роботи полягає у розробці гігієнічних підходів до запобігання негативного впливу чинників освітнього середовища на здоров’я академічно здібних учнів в умовах комплексного використання освітніх моделей актуалізації, поглиблення та збагачення у базовій школі закладів загальної середньої освіти, що дозволяють зберегти наявний потенціал здоров’я при інтенсифікації навчальної діяльності. Суттєве *практичне*

значення одержаних результатів визначається тим, що автором на підставі вивчення та системного аналізу даних науково-обґрунтовано комплекс медико-профілактичних заходів із попередження несприятливого впливу освітнього середовища на здоров'я учнів базової школи, удосконалено систему прогнозування впливу чинників освітнього середовища на здоров'я дітей в умовах інтенсифікації навчального процесу, розроблено технологію оптимізації медико-профілактичних заходів зі збереження здоров'я академічно здібних учнів базової школи в умовах меритократичної освіти.

Таким чином, за сукупністю головних критеріальних ознак дисертація відзначається широтою наукових напрацювань та глибиною тлумачень, які мають сучасний і новітній характер, вагоме теоретичне та практичне значення.

Оцінка змісту, наукової та літературної якості складу матеріалу і стилю дисертації, її завершеності в цілому та ідентичності змісту автореферату і основних положень дисертації

Дисертація Нестеренко Валентини Геннадіївни "Вплив медико-соціальних чинників на формування здоров'я академічно здібних дітей середнього шкільного віку" має стандартну для наукових досліджень подібного роду структуру та викладена грамотною літературною українською мовою, аргументовано, дохідливо, з цілком логічним використанням наукової термінології і лексики.

Дисертаційна робота представлена на 160 сторінках друкованого тексту і складається із анотації, вступу, огляду літератури, розділу, що присвячений обґрунтуванню програми та доцільності вибору методів дослідження, 3 розділів власних досліджень, аналізу результатів досліджень та їх обговорення, висновків, практичних рекомендацій, списку використаних джерел (210 назв, з яких 160 вітчизняних джерел і 50 – іноземних джерел), а також додатків. Робота ілюстрована 18 рисунками і 22 таблицями.

Стиль написання дисертації цілком відповідає сучасним вимогам до робіт, які подаються на здобуття наукових ступенів. Слід відзначити і той факт, що викладення матеріалу адекватно підпорядковано основній ідеї дисертації, а саме визначенню впливу медико-соціальних чинників на формування здоров'я академічно здібних дітей середнього шкільного віку та обґрунтуванню, на цій підставі, заходів із попередження стійких порушень здоров'я академічно здібних учнів середнього шкільного віку в умовах інтенсифікації їх навчальної діяльності.

Розглядаючи зміст основних розділів дисертаційного дослідження, необхідно відзначити наступне.

В "*Анотації*" автором наведений короткий виклад основного змісту проведеного дослідження та його результатів із зазначенням їх наукової новизни та практичного значення.

У **“Вступі”** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об’єкт та предмет дисертаційного дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, наведені відомості щодо їх впровадження в практику, апробацію та відображення у публікаціях в наукових виданнях.

Матеріали *розділу 1 “Медико-соціальні проблеми навчальної діяльності академічно здібних учнів у сучасних закладах загальної середньої освіти”* надають інформацію про особливості стану здоров’я сучасних школярів в умовах впровадження педагогічних інновацій та особливості організації освітнього середовища для організації навчальної діяльності академічно здібних учнів. Надають чітку та конкретну інформацію про особливості впливу чинників ризику на функціональний стан організму і рівень працездатності дітей шкільного віку. Наведений аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури щодо впливу інтенсифікації навчального навантаження на стан здоров’я школярів. Обґрунтовано актуальність обраного напрямку дослідження, який пов’язаний з малою кількістю наукових даних щодо гігієнічної оцінки процесу навчальної діяльності учнів базової школи та визначенням основних чинників ризику освітнього середовища. Встановлено, що виняткову роль у профілактиці шкільної дезадаптації учнів має відповідність освітніх вимог наявному потенціалу здоров’я. Відзначено, що ефективність навчальної діяльності учнів в значній мірі залежить від особливостей функціонального стану їх організму, рівня розумової працездатності та умов навчальної діяльності. Тому надзвичайно актуальним слід вважати визначення інформативних індикаторів гігієнічного неблагополуччя освітнього середовища та функціональних резервів організму учня на різних етапах шкільної адаптації, що створює передумови для цілеспрямованого застосування медико-психологічних, профілактичних та реабілітаційних заходів для збереження високого рівня здоров’я і навчальної успішності.

Головним змістом *розділу 2 “Програма, обсяги та методи дослідження”* є наведення програми наукового дослідження, що розроблена з використанням системного підходу та передбачає реалізацію 4 організаційних етапів.

На першому етапі шляхом анонімного анкетування 1025 учнів 15 закладів загальної середньої освіти різних регіонів України визначено медико-соціальні проблеми освітньої діяльності учнів базової школи з різним рівнем академічної успішності. На другому етапі здійснено дослідження шкільної адаптації академічно здібних учнів 5 класів трьох навчальних колективів: двох експериментальних, що навчалися за педагогічним проектом “Інтелект України”, навчальна програма якого поєднує освітні моделі актуалізації, збагачення і поглиблення, та класу порівняння, що навчався за традиційною для гімназій програмою навчання, яка ґрунтується на освітній моделі поглиблення. На третьому етапі розробле-

но та впроваджено програму медико-психологічного супроводу академічно здібних учнів під час переходу до базової школи. Зрештою, на четвертому етапі проведений процес порівняння характеру соціально-психологічної адаптації, тимчасової втрати працездатності та суб'єктивної оцінки власного здоров'я учнями 5-х класів, в яких медико-психологічний супровід починався або у початковій, або у базовій школі.

Відповідно до поставленої мети були визначені основні напрямки дослідження та методичні прийоми, що дозволили об'єктивно та інформативно виконати всі поставлені завдання. Для вирішення зазначених проблем було проведено лонгітудинальне спостереження за рівнем фізичного розвитку, станом здоров'я та психофізіологічними особливостями шкільної адаптації 154 учнів протягом навчання в базовій школі. Умови виховання і навчання учнів оцінювалися відповідно до вимог ДСанПіН "Державні санітарні правила і норми влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу".

Визначення факторів ризику освітнього середовища (санітарно-гігієнічні фактори ризику) проводилось за цілим рядом критеріїв, провідними з яких були: час провітрювання класу перед уроком, рівень освітлення, мікроклімат і санітарний стан приміщення, ергономічні параметри робочого місця, характер навчальної діяльності.

Для оцінки зорового навантаження учнів базової школи закладів загальної середньої освіти були досліджено 94 навчальні зошити на друкованій основі, що використовуються для організації освітнього процесу за проектом "Інтелект України". Навчальні посібники перевірялися згідно з вимогами ДСанПіН "Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей".

Стан здоров'я учнів базової школи вивчався за даними комплексних медичних оглядів фахівцями Державної установи "Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України", які проводилися щорічно з 4 до 7 класу (всього чотири огляди) із одночасним проведенням скринінг-оцінки школярами здоров'я та чинників, що на нього впливають, визначенням антропометричних (довжина і маса тіла, окружність грудної клітки) та фізіометричних (кистьова динамометрія, життєва ємність легень, екскурсія грудної клітки) показників і оцінкою ступеня статевого розвитку. Крім того, проведено аналіз патологічної ураженості за класами хвороб відповідно до основних положень МКХ-10.

Надзвичайно важлива для всебічного розгляду поставленої проблеми психофізіологічна складова дослідження передбачала проведення електроенцефалографії для оцінки індивідуальних характеристик нервової системи у двох режимах: фоновому (стан спокійного пильнування) і під час виконання ментального навантаження (зворотний рахунок в умі).

Для оцінки ступеня емоційного напруження і вегетативних показників проводився аналіз варіабельності серцевого ритму на підставі використання програмного комплексу NeuroResearcher®-Cardio-Tension-Test® (модуль Heart Rate Variability Analysis). Здійснювався розрахунок статистичних і спектральних показників варіабельності серцевого ритму.

Для вивчення динаміки розумової працездатності учнів як відображення функціонального стану центральної нервової системи використано коректурні таблиці Анфімова.

Оцінка організації уроку здійснювалась за даними хронометражних досліджень із визначенням структури уроку, характеру викладання навчального матеріалу вчителем та діяльності учнів, санітарно-гігієнічних умов навчання.

За даними анонімного анкетування проведено аналіз характеру розвитку навичок здорового способу життя та рівня сформованості їх гігієнічних навичок.

Статистична обробка результатів досліджень здійснена з використанням пакету прикладних програм (SPSS – 17 ліцензія № d47646601451106a68cb). Для аналізу отриманих даних використано дисперсійний, кореляційний, кластерний та регресійний аналіз. Для визначення особливостей функціональної залежності між показниками застосовували процедуру множинного регресійного аналізу з покроковим виключенням незначущих перемінних із регресійної моделі.

Дані, викладені у розділі 3 *“Гігієнічні та медико-соціальні особливості освітнього середовища базової школи закладів загальної середньої освіти в умовах інтенсифікації навчальної діяльності учнів”*, надають уявлення про розвиток ключових і спеціальних компетентностей у сучасних учнів, підготовку конкурентоспроможних фахівців, здатних системно мислити і діяти, для яких характерна творча активність, лідерські якості, ініціативність і самостійність. В умовах орієнтації закладів загальної середньої освіти на пошук педагогічних інновацій задоволені умовами навчання 91 % учнів, якістю викладання – 84 % школярів незалежно від статі та навчальної успішності. Разом з тим виявлено, що 16 % дев'ятикласників задоволені навчанням, але більшість з них (69 % учнів) сприймає його як “обов’язок”.

На підставі застосування процедур дисперсійного аналізу визначено, що заклади загальної середньої освіти мають суттєвий вплив ($p < 0,05-0,001$) на формування відчуття задоволеності якістю викладання в школі, умовами навчання та допомогу учням з боку вчителів, кількістю витраченого часу на виконання домашнього завдання, те, як безпечно може почувати себе дитина в школі та можливістю мати вільний час у звичайний день. Отже, загальний вплив закладів загальної середньої освіти на учнів базової школи полягає у формуванні почуття безпеки в закладі, задоволення умовами та якістю викладання, регламентацією вільного часу та допомогу з боку вчителів.

Також визначено фактори, які мають вплив на навчальну діяльність учнів. Серед найбільш значущих з них ($p < 0,001$) необхідно відзначити: навчальний колектив, програму навчання і стать. Таким чином, школа не лише формує певне середовище для дітей, але й постає суттєвим фактором впливу на режим їх життєдіяльності протягом дня, при цьому сформованість навичок навчальної діяльності учнів базової школи пов'язана із рівнем сформованості навичок здоров'язберігаючої поведінки ($r = 0,52$; $p < 0,001$).

До суттєвих гігієнічних проблем переходу учнів із початкової школи до базової в умовах інтенсифікації їх навчальної діяльності потрібно віднести: організацію освітнього процесу в межах трансформованого (перехід із пристосованого приміщення дитячого садочку в типовий навчальний заклад для базової та старшої школи) освітнього середовища; відсутність здоров'язберігаючих технологій протягом уроку (організовані динамічні паузи), невідповідність меблів довжині тіла учнів, порушення педагогами режиму провітрювання, надмірне навчальне навантаження, орієнтоване переважно на поглиблення знань учнів.

Підсумовуючи отримані дані, автор підкреслює, що диференціація та індивідуалізація освітнього процесу учнів, які є важливою особливістю комплексного впровадження освітніх моделей, актуалізації, проблематизації та поглиблення, потребує більш жорсткого дотримання гігієнічних вимог до організації їх самостійної навчальної діяльності.

У розділі 4 *“Стан здоров'я та шкільна адаптація академічно здібних учнів середнього шкільного віку за різних моделей інтенсифікації їх навчальної діяльності”* приведено результати динамічного порівняльного аналізу стану здоров'я учнів із різною організацією освітнього процесу: комплексного поєднання моделей актуалізації, поглиблення, і збагачення (експериментальні класи), та традиційної, орієнтованої на модель поглибленого засвоєння знань (класи порівняння) у двох гімназіях.

Встановлено, що на етапі входження в базову школу переважна частка скарг належала проявам астенії та гіповітамінозу. Для дівчат характерним було збільшення скарг на органи травлення, в той час серед хлопців зростали прояви кардіореспіраторних та ендокринних захворювань. Суб'єктивні зміни у стані здоров'я школярів експериментальних класів були зареєстровані з боку органів дихання, а для класів порівняння – з боку шлунково-кишкового тракту, ендокринної системи, органів зору, що обумовлено більш різким зростанням вимог на етапі переходу до базової школи учнів, які навчались за гімназичною програмою у порівнянні з меритократичною програмою. Найбільш часто учні пред'являли скарги на підвищену стомлюваність, тривожність, головний біль, виснаженість, зниження пам'яті, дратівливість, труднощі у концентрації уваги. Слід відзначити і той факт, що на формування нервово-психічного стану школярів досліджува-

них класів впливали біологічні та соціально-психологічні фактори, наявність резидуально-органічної патології центральної нервової системи, що диктує необхідність комплексного медико-педагогічного контролю та застосування реабілітаційних заходів. Регрес окремих показників електроенцефалограм свідчить про добру функціональну готовність дитини до навчання та морфофункціональну зрілість відповідних структур головного мозку. Однак зростання чисельності психічних розлади, що стає помітним під час переходу учнів із початкової до базової школи, потребує застосування заходів медико-психологічного супроводу.

Дослідження стану вегетативних регуляторних систем в умовах відносного спокою та під час виконання ментального навантаження не виявило суттєвих відмінностей між учнями, які навчаються за різними системами. Однак в умовах відносного спокою спостерігалася тенденція ($p < 0,001$) до більш високого рівня функціонування синусового вузла серед учнів, які навчаються за меритократичною системою навчання, у порівнянні з учнями, які навчаються за традиційною системою навчання, за рахунок зниження гуморальних впливів на серце.

Аналіз психоемоційного стану учнів виявив більш суттєвий вплив навчального колективу, ніж програми навчання. Встановлено пряму залежність між ступенем вираження шкільної тривожності та психологічними особливостями школярів, що негативним чином впливає на ефективність їх адаптації до базової школи.

Головним змістом *розділу 5 “Шляхи попередження сталого порушення здоров’я академічно здібних учнів при адаптації до базової школи в умовах інтенсифікації навчальної діяльності”* є формування специфічних гігієнічних та соціальних умов розвитку академічно здібних учнів, актуалізація потреби у збереженні сталої мотивації до навчання на тлі активного залучення підлітків до стратегій збереження та зміцнення здоров’я в умовах інтенсивної навчальної діяльності. Тому для оптимізації психологічної адаптації академічно здібних та обдарованих учнів до навчання в базовій школі в умовах інноваційної освіти необхідним є впровадження системи медико-психологічної підтримки освітнього процесу, орієнтованої на розвиток здоров’язбережувальної компетентності учнів, зниження емоційної напруженості, вироблення нових форм реагування та поведінки, підвищення психологічної стійкості до психогенних факторів, створення адаптивних механізмів, що забезпечують нормальне функціонування організму. Визначено, що успішність адаптації у базовій школі і подолання критичних періодів розвитку особистості визначається низкою зовнішніх і внутрішніх умов, важливе місце серед яких займають освітнє середовище, здоров’язбережувальна компетентність учня і взаємодія усіх учасників освітнього процесу на засадах активного моніторингу здоров’я школярів та чинників навчальної діяльності.

Отже, програма попередження стійких порушень стану здоров'я академічно здібних учнів під час переходу до базової школи має ґрунтуватися на забезпеченні сприятливого освітнього середовища, розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів і взаємодії усіх учасників освітнього процесу на засадах активного моніторингу здоров'я дітей та чинників навчальної діяльності, підтримці високого рівня якості життя учнів, пов'язаної із здоров'ям, шляхом поетапного формування внутрішньої мотивації до навчання, зниження тривожності учнів і консультативно-просвітницької роботи серед учителів та батьківського осередку навчальних колективів. За результатами порівняльного дослідження підтверджено ефективність медико-психологічного супроводу адаптації академічно здібних учнів до базової школи, про що свідчить зниження загальної кількості дітей із високим рівнем шкільної тривожності, покращання статусного положення учнів, а також зменшення захворюваності.

***Висновки** дисертації органічно впливають з матеріалів наукового дослідження та адекватно відбивають його результати, є цілком логічними, науково обґрунтованими, такими, що мають об'єктивне підґрунтя і носять чітко виражений інформативний характер, привертають увагу вагомою науковою новизною та теоретичною і практичною значущістю для сучасної гігієнічної науки і практики.*

***Автореферат** дисертації, стиль написання якого та форма подання цілком відповідають загальним вимогам, об'єктивно та повно відображує зміст і головні результати дисертаційної роботи. Необхідно відзначити і повну ідентичність змісту автореферату та основних положень дисертації.*

Дисертація відповідає паспорту спеціальності 14.02.01 – гігієна та професійна патологія.

Повнота викладення основного змісту дисертації в опублікованих працях у наукових виданнях

За матеріалами дисертації *опубліковано 17 наукових праць*, з яких 6 статей представлені у фахових наукових виданнях, затверджених МОН України (в тому числі 2 статті – у наукових періодичних виданнях, що включені до переліку наукометричних баз), 10 тез доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій, а також 1 свідоцтво про реєстрацію авторського права.

Таким чином, *рівень викладення основного змісту дисертації в опублікованих працях, в тому числі у наукових фахових виданнях України та виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз, відповідає загальноприйнятим вимогам та об'єктивно відображує головні наукові положення, які виносяться на офіційний захист.*

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці

Основні результати проведеного дисертаційного дослідження і, зокрема, науково обґрунтовані гігієнічні основи медико-психологічного супроводу в освітньому процесі загальноосвітнього навчального закладу, необхідні для забезпечення сприятливих умов ефективної навчальної діяльності академічно здібних учнів, їх сталого розвитку, психологічного, фізичного і соціального благополуччя, а також принципи оптимізації системи динамічного спостереження за станом здоров'я дитячого населення можуть бути в подальшому застосовані для забезпечення проведення ефективного моніторингу за станом здоров'я сучасної учнівської молоді як однієї з основних функцій громадського здоров'я. Результати проведених досліджень потребують подальшого впровадження у навчальний процес кафедр гігієнічного профілю медичних закладів вищої освіти України та установ післядипломної освіти медичних та педагогічних працівників.

Зауваження щодо оформлення і змісту дисертації

Принципових зауважень до дисертації немає.

Серед *недоліків, які не впливають на загальну позитивну оцінку роботи*, слід, насамперед, відзначити наступні:

– по-перше, на наш погляд, висновки до окремих розділів дисертаційної роботи є дуже об'ємними – узагальнення та лаконічність в їх викладенні покращила б сприйняття матеріалу.

– по-друге, в дисертації мають місце певні неточності стилістичного та орфографічного змісту.

Крім того, в ході роботи над дисертацією виникли наступні *запитання*:

1. На підставі яких показників (критеріїв, характеристик) автором визначалось, що учні, залучені у дослідження, є академічно здібними, мають бути віднесені до категорії обдарованих?

2. Які гігієнічні переваги має використання зошитів на друкованій основі в порівнянні із застосуванням звичних підручників. Чи не справляє їх використання негативний вплив на функціональний стан зорової сенсорної системи та рівень працездатності школярів?

3. В якій мірі запропонована дисертантом схема удосконалення системи здоров'язберігаючих впливів, орієнтована на проект "Інтелект України", може використовуватися в інших закладах освіти?

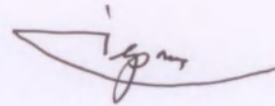
Проте означені побажання та зауваження аж ніяк не впливають на високу загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке представлено на офіційний захист.

В И С Н О В О К

Дисертація Нестеренко Валентини Геннадіївни “Вплив медико-соціальних чинників на формування здоров’я академічно здібних дітей середнього шкільного віку”, представлена на здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук за спеціальністю 14.02.01 – гігієна та професійна патологія, є самостійним, комплексним, виконаним на сучасному рівні, закінченим науковим дослідженням, яке містить нове вирішення актуальної для охорони здоров’я України проблеми, що полягає в обґрунтуванні моделі заходів з первинної профілактики неінфекційних захворювань та підвищення розумової працездатності академічно здібних дітей під час адаптації до базової школи.

Представлена дисертаційна робота за своїми основними змістовними ознаками, актуальністю, науковою новизною та ґрунтовністю основних положень, висновків і рекомендацій, теоретичним і практичним значенням, а також рівнем висвітлення результатів та їх впровадження відповідає вимогам п. 11 “Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника”, затвердженого Постановами Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року та № 656 від 19 серпня 2015 року, а її автор – Нестеренко Валентина Геннадіївна – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата медичних наук за спеціальністю 14.02.01. – гігієна та професійна патологія.

О ф і ц і й н и й   о п о н е н т
Завідувач кафедри
загальної гігієни та екології
Вінницького національного медичного
університету ім. М. І. Пирогова
МОЗ України
доктор медичних наук, професор

І. В. Сергета

*Віддачу оригінального
об'єкта надіслав
до спеціалізованої
Вченої ради
26.12.18.*

Вр. секретар

Підпис Сергета І.В.
завіряю
Сергета І.В. відділу кадрів
Вінницького національного
медичного університету
ім. М. І. Пирогова
І.В. Сергета
"   "   20   "